

elméletet már Kristó Gyula is több helyen megcáfolta, Bácsyati eredményei pedig további adalékokkal szolgálnak tarthatatlanságához. Zárójelben kell megjegyezni: Vajay munkája elsősorban abban a szellemi környezetben volt jelentős, amelyben éppen virágkorukat, jobban mondva másodvirágzásukat élték a nagymorva elitek és a Karolingok szövetségéről szóló elméletek, amelyekkel szemben egyfajta ellenszövetségként jól mutatott a magyarok és a nyugati-frankok szövetségének teóriája. Más kérdés persze, hogy a források ellentmondanak Vajaynak, ahogy az itt bemutatott könyv is több helyen rámutat.

Egy ilyen könyvismertetésben nyilván nem lehet kitérni minden egyes érdekes részletre, amelyet egy részletes, több száz oldalas monográfiában talál az olvasó. Összefoglalva megállapítható, hogy Bácsyati Dániel könyve bizonyára megkerülhetetlen munka lesz a honfoglalás utáni évszázad, illetve a magyar törzsszövetség kalandozásai iránt érdeklődők számára. Önmagában az egyes források további kutatásához szükséges szakirodalom feldolgozása is tiszteletreméltó eredmény, azonban a munka főbb megállapításai, különös tekintettel a hadjáratok szerveztségének kérdésére, újabb fontos szempontokkal szolgálhatnak az államalapítás előtti időszak történetére nézve is.

Bagi Dániel

Tringli István
SZOKÁS ÉS SZABADSÁG
 Tanulmányok a középkori magyar jogszokások
 és kiváltságok történetéhez
 Line Design, Bp. 2017. 239 oldal

Tringli István tanulmánykötetében az elmúlt húsz évben megjelent, a középkori magyar szokásjog egyes részjelenségeit elemző tizenkét írását három tematikus egységbe rendezve (*A szokások, A szabadságok, Három vitatott kérdés: a közgyűlés, a vásári szabadság és a kodifikáció*) közli újra. Bár az elemzések többsége alapvetően egy-egy részterület (például közgyűlések szokásjogi gyakorlata, malomjog, vadászati jog, városi és vásári szabadságok) bemutatásából indul ki, az már az előszóból kitűnik, hogy a magát „elméleti megközelítéstől idegenkedő középkorásznak” tituláló szerző nem kevesebbre vállalkozik, mint hogy számos lényeges kérdésben új alapokra helyezze a korszak legfontosabb jogforrásának, a szokásjognak kutatását és történetét. A szerző a történetírás, az „egyedi és történeti módszerrel kikutatott válasz” elsődlegességét hangsúlyozza a filozófiai és az antropológiai megközelítéssel szemben. Míg e két utóbbi nézőpont említése teljesen esetleges, sokkal lényegesebb a történések számára is gyakran kényelmes kiindulópontként szolgáló historiográfiai megközelítés kritikája, illetve a (kritikai) jogtörténetírás és a történetírás szemléletbeli különbségeinek hangsúlyozása.

Természetesen nem tekinthetünk el attól a tényről, hogy Bónis György 1972-ben megjelent, a *Középkori jogunk elemei. Római jog, kánon jog, szokásjog* című korszakalkotó könyvének megjelenése óta eltelt időszakban (sőt már korábban is) erősen megfogyatkozott a középkori jog elmélyült kutatásával foglalkozó, jogász képzettségű jogtörténészek száma és aktivitása. Mégis egyetérthetünk Tringli Istvánnal abban, hogy e két megközelítés, a fogalom- és nyelvhasználati, valamint a témaválasztási különbségek ellenére képes az egymás mellett élésre, és képesnek kell lennie a „kölcsönös elfogadásra” is. A recenzens reményei ezen jóval túlmutatnak: meggyőződése, hogy e két megközelítés kiegészíti egymást, s a két szakterület művelői nem lehetnek meg egymás eredményei nélkül. Amikor pedig kooperációra kerül sor (így

például a kora újkori kodifikáció elemzése, a fragmentumkutatás terén), az nem csupán a különbségekre világít rá, hanem kifejezetten gyümölcsöző is lehet. Így a tanulmánykötet ismeretése során azokat a szempontokat emeljük ki, amelyek e két tudományterület, a történetírás és a jogtörténetírás számára egyaránt jelentőséggel bírhatnak.

Tringli István „két eszme”, a szokás(jog) és szabadság(kiváltságok), a középkor két meghatározó, egymással összekapcsolódó „intézményrendszere” köré rendezte írásait. A szokás, vagy inkább szokásjog a széles társadalmi rétegek együttélésének szabályozója, míg a szabadságok rendszere egyes társadalmi rétegeknek juttatott előjog, nem ritkán felmentés az általános, a szokások diktálta kötelezettségek alól. (Túlmutat ezen a könyvismertetésen, de nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy akár a mai társadalmi rendszer is jellemezhető az általánosan elvárt normák, az azok alóli felmentések, valamint a különböző többletjuttatások rendszerével.)

A *szokások* című fejezet első írása a vármegyei közgyűlések és a közgyűlési bíraskodás történetének és gyakorlatának szokásjogi feljegyzéseken (okleveleken) alapuló áttekintésével pontosítja ismereteinket a közgyűlési bíraskodás funkciójáról, a helybeni és gyors igazságszolgáltatásról, a gonosztevők levelesítéséről (proscriptio); valamint a rendszer fenntarthatóságát biztosító kiterjedt kegyelmezési gyakorlatról. Úgy a közgyűlés, mint a közgyűlési bíraskodás, a levelesítés intézménytörténeti elemzése során a szokásjog működésének számos sajátosságával szembesíti olvasóját a szerző. Egy dinamikus, folyamatosan változó szabályozó- és intézményrendszer képe bontakozik ki, melynek formálásában a tisztségeket betöltő személyek habitusa éppúgy szerepet játszik, mint a középkori jogfelfogás, vagy akár a működőképességet számon kérő praktikum is.

A *Váradai regestrum* és a szerző által ismert összes levelesítési jegyzék feldolgozásával született a tipikusan női elkövetők, a számos elnevezéssel illetett bűbajos, rontást tevő, étető, néző asszonyok (fytonissa, incantatrix, malefica, divinator), és általában a női bűncselekmények (például méregkeverés – veneficium) kapcsán lefolytatott egyházi és világi bírósági eljárásokról szóló, a *Bűbajos és néző asszonyok levelesítő jegyzékekben* című tanulmány. A középkori (jogi) nyelv kapcsolódó fogalmait, azok változását részletesen nyomon követő írásból kirajzolódik, hogy bár a rontást tevők tömeges üldözéséről nem beszélhetünk (a levelesített gonosztevők mindössze 1–2%-a sorolható ebbe a körbe), ugyanakkor mivel ez a büntett nem kizárólag a sértett fél kárára történt, hanem általában a keresztény hit ellenében is, üldözésük általános volt.

A szokásjog és a jogszokások kialakulásáról, tartalmuk változásáról, a „régí jó jog” ideájáról és annak alkalmazásáról tudósítanak a fejezet következő tanulmányai. A királyi hatalom korlátozott terjedelmét („a magyar királyság korai szakaszában a királyi hatalom minden autokratikus vonása ellenére sem fogta át olyannyira az egész országot, mint amennyire ezt megtette a későbbi »privatizált« korszakokban” 47.), a jogérvényesítés sajátosságait, az egyes intézmények (például a tanács [consilium], az eskü) szerepét bemutató tanulmány – *Az új királyság berendezkedése* cím alatt – más forrásbázison, az általánosítás igényével íródott. A szerző – a korai magyar királyság jogi és kormányzati intézményei kapcsán – nem a nyugati minták követését tartja elsődlegesnek, ezzel szemben a szokásjogi gyakorlat kontinuitását (de nem változatlanosságát), és az archaikus sztyepei örökség nyomait magukon viselő vonások jelentőségét hangsúlyozza. Az *Ákos sátorhelye – Ákosudvarhelye* című írás egy elhúzódo per dokumentumaiból kiindulva a honfoglalás kori birtokszerzés mint jogalap védhetőségét, a pervitel sajátosságait elemezve jogosan veti fel a kérdést, hogy a 13–14. századi úgynevezett úri nemzetségek, mennyiben kapcsolhatók a honfoglalás kori nemzetségekhez.

A malomjog és a vadászati jog klasszikus területei a szokásjognak. A szerző által feltárt malomépítéshez kapcsolódó szokásjogi norma („molendina taliter debeant edificari, quod preiudicium uni per aliud non inferatur”) részletes elemzése során képet kapunk arról, hogy a jogalkalmazás során miként tudta a szokásjog évszázadokon át betölteni funkcióját, eközben milyen tartalmi és formai változásokon ment keresztül, továbbá arról is, hogy miként

történhetett a jogérvényesítés. Ez a komplex megközelítés, az anyagi jogi és perjogi szokásjogi normák, illetve gyakorlat együttes vizsgálata köszön vissza az 1359-ből fennmaradt péceli madarászati per anyagának feldolgozásában is. A korabeli jogfelfogás szerint azt illette meg a madarászati joga, akinek a földjén a madárfogó hálót elhelyezték. A madarászati sajátosságai mellett a szokásjogi jogérvényesítés fontos „intézményét”, a „jó békesség érdekében” kötött egyezséget, ennek biztosítékait (például hatalombajban való elbukás), továbbá a korszak bizonyítási gyakorlatának bevett módszerét (közös vizsgálat, „köztudomány”) részletesen bemutató írás zárja a szokásjogi esettanulmányok sorát.

Az ezt követő, fejezetzáró tanulmány az újraközölt írások közül mindaddig a legnagyobb vitát váltotta ki. Ebben a szerző tizenkét 15. és 16. századi szokásjogi összefoglalóval – a nürnbergi, worms, frankfurti és bajor reformáció, Všeherd munkája, a freiburgi városjog, a morva és a württembergi jogkönyv, a litván statútum és két lengyel munka – hasonlítja össze a Hármaskönyvet. Tringli István a szokások összegyűjtését „szokásjogi kodifikációnak”, „Európán végigsöpörő kodifikációs hullámnak” tekinti, függetlenül attól, hogy az adott „jogkönyv” törvényerőre emelkedett vagy sem. A „kodifikációt” folyamatosan megújuló tevékenységként írja le („A Hármaskönyv még el sem készült, amikor elkezdődött javítása.” 96.), melynek „legfontosabb kísérőjelensége a könyvnyomtatás”. Míg a nyomtatás jog- és joggyakorlat formáló szerepéről a hazai jogtörténeti szakirodalomban is a szerző véleményével egyező állásponttal találkozhatunk, teljesen más fogalmi alapokról indulva értékeli a jogtörténetírást a *ius commune* fogalmát és szerepét a szokásjogi összefoglalókban, s ugyanígy semmiképpen sem tekinti kodifikációnak ezeket a munkákat.

A szabadságok (és egyben a jogosultságok) egyik legfőbb forrása, legitimációs bázisa a középkorban a régi, ismert és elismert törvényhozóra, országalapítókra vonatkozó hivatkozás, a „szent királyok szabadsága”. A kötet következő nagy fejezetében a szerző ennek – a kezdetben szóban hagyományozódó, majd a 12. századtól a forrásokban is rendszeresen visszatérő – hivatkozásnak a tartalmát (a szent királyokra visszavezetett szabadságok típusait), eseteit és változását mutatja be. Kezdetben és a leggyakrabban Szent Istvántól eredeztették a különböző kiváltságokat, de az általa alapított egyház kapcsán Szent Lászlóra, illetve a két szent királyra együtt is hivatkoztak a szabadságjogok forrásaként. Idővel nemcsak a szabadságok sora bővült és vált el a szentté avatott királyoktól, de az őket követő uralkodók (*divi reges*), a dicső – a szerző szóhasználatában –, „boldogult” királyoktól is eredeztettek kiváltságokat. A tanulmány fontos állítása, hogy a szabadságok és kiváltságok „ügyes osztogatása” nem gyengítette, hanem erősítette a hatalmat („Egy középkori ország csak a szabadságok kiterjedt rendszerével működhetett jól.” 128.) és tegyük hozzá: egyben a jogbiztonságot is. A formula tehát egyrészt utalt a jog forrására, és a szabadságok fenntartásában jogbiztosító szerepet töltött be, és idézve a tanulmány zárógondolatát, a szabadságot megsértőkkel szemben szankcióként is jelentkezett (137.).

A szokásjog egyik klasszikus terepe a vásár. A *Vásártér és vásári jog a középkori Magyarországon* című tanulmány azonban jóval több, mint a vásárhoz kapcsolódó szokásjogi gyakorlat feltérképezése. Pontos fogalmi, intézménytörténeti iránytű a középkori helyi kereskedelem egészéhez. A szerző részletesen ismerteti az állandó üzletek és a vásárok típusait (a mindennapi ellátást biztosító hetivásár, a sokadalom, éves vásárok, piacörzetek stb.), szabályrendszerét, és az ehhez kapcsolódó szimbólumokat, (jog)intézményeket (például vásáradományok, a feltartóztatás és lefoglalás joga, a vásári védelem terjedelme).

A *szabadságok* fejezet két utolsó tanulmánya Sátoraljaiújhely példáján mutatja be a jogérvényesülés és -érvényesítés esetjét. Megismerhetjük az 1261-es városprivilegiumban rögzített szabadságok konkrét tartalmát; valamint a város egyházi intézményeinek (a plébánia, az ágos-tonos és a pálos rendház) történetét, működési feltételeit, a város életében betöltött szerepüket.

Az újraközölt tanulmányokat követően a szerző *Három vitatott kérdés: a közgyűlés, a vásári szabadság és a kodifikáció* cím alatt röviden reflektál az azok kapcsán megfogalmazott

kritikákra. A középkorászok örök dilemmája az okleveleken kívüli világ. Vérbeli pozitivisták historikusok szerint „ha valamit nem említenek a források, az nincs”; ugyanígy nehezíthetik a történészek életét a folyamatosan változó intézmények is. Szöcs Tibor kritikája nyomán Tringli a közgyűlés intézményének kontinuitása mellett érvel. Megítélése szerint „a királyi legfőbb bírói hatalmat a közgyűlések nélkül fenn sem lehetett volna tartani” (222.). Szintén a kontinuitás és diszkontinuitás kérdéskörébe sorolható Weisz Boglárkának a vásári szabadságról adott, a szerzőtől némileg különböző meghatározása. Feltáratlan források híján ezeket a vitákat elsősorban nem eldönteni kell, önmagában a „vita” léte is hasznos lehet, hisz az abban felsorakoztatott érvek és ellenérvek szélesebb kör érdeklődését is felkelthetik a tudományterület iránt, és hozzájárulhatnak annak „fejlődéséhez”. Ettől a potenciálisan megtermékenyítő tudományterületi vitától különbözik azonban a harmadik, a kodifikáció fogalmáról a jogtörténészekkel folytatott pengeváltás. A recenzens aggálya, hogy a két egymásnak ellentmondó, ugyanakkor félmondatokkal rendezhető, mostanra azonban megdermedt álláspont arról, hogy a Hármaskönyv kodifikáció vagy sem, értelmetlenül ellehetetlenítheti (de mindenesetre nagyban nehezíti) az épp csak megindult együttműködést. Jól tudjuk, hogy a középkori jogtörténetet a jogtudományon belül évtizedekig – és meglehetősen hatékonysággal – megszüntetendő kutatási területként kezelték. Mostanra a kritikus szint alá csökkent az ezzel foglalkozó jogi képzettségű szakemberek száma. Ugyanakkor a középkori oklevelekben foglalt szokásjog (a joggyakorlat, az élő jog) sem értelmezhető a jogtudomány nélkül. Ebben a helyzetben nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az inspiráló együttműködéshez – ahogy a középkori jogtörténet műveléséhez szükséges tudás „újratermeléséhez” is – összefogás szükségeltetik. Tringli István kötete a korszak iránt érdeklődők számára nélkülözhetetlen fogalmi alapvetést, az összefogás megalapozásához fontos kiindulópontot jelent.

Bognár Szabina

EGYHÁZI TÁRSADALOM A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN A 16. SZÁZADBAN

(Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis XVII.)

Szerk. Varga Szabolcs – Vértesi Lázár

Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs 2017. 425 oldal

A reformáció szimbolikus 500. évfordulója adta az utóbbi két évtized egyik legtevékenyebb hazai egyháztörténeti műhelye, a Pécsi Egyháztörténeti Intézet számára, hogy egy konferencia-, illetve tanulmánykötet-sorozat keretében vizsgálja a 16–20. századi magyar egyházi társadalmat. A cél évről évre egy-egy évszázad egyházi társadalmának, a kutatás új eredményeinek, pillanatnyi állásának bemutatása a különböző tudományterületekről érkező (történész, művészettörténész, irodalomtörténész) szerzők bevonásával. Jelen kötet a 16. századi magyarországi egyházi társadalmat inkább katolikus, mint protestáns szemzőből mutatja be tizennyolc tanulmányban. A kötet hiányai – mint az alsópapság, az egyházi középírást vagy a koldulórendek átfogó jellemzése – a magyar egyháztörténelem legnagyobb változásait hozó évszázad forrásadottságaival is magyarázhatók.

A kötet élén C. Tóth Norbert a „mályuszi modell” és „munkamódszer” megsemmisítő és elgondolkodtató kritikáját adja. Mályusz Elemér *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon* című, máig alapműnek számító monográfiájának nem a kevésbé ismert, ma már csak tudománytörténeti jelentőségűnek tartott részeit vizsgálja (például a szerzetességről,